

Інтерпретація української демонології у творчості Тараса Шевченка

Анотація

У статті головна увага приділяється дослідженню української демонології та використання її у творчості Т.Шевченка. Розглядаються головні тенденції українського романтизму. Аналізуються форми, сюжети, міфологеми.

Ключові слова: демонологія, тенденція, романтизм, міфологема.

Романтизм, як течія у світовій літературі ґрунтувався на посиленому інтересі до фольклору, що було пов'язано з моментом становлення сучасних націй. Темп та основні правила романтизму, що завдавалися Байроном, Шеллі, Вальтером Скоттом, Гюґо та іншими на заході, могли модифікуватися в залежності від ґрунту, на який вони потрапляли, але головні теми та мотиви залишалися. Головною тенденцією був все-таки інтерес до всього протонародного, етнічного, відродження та обробка фольклорних форм та сюжетів, розробка міфологем. Романтичний сюжет повинен був бути прямо чи метафорично фантастичним, персонажі – народними. Кожна культура створювала свій набір типових героїв, серед яких важливу роль відігравали чорти, відьми, вовкулаки, водяники – «родзинка» народного фольклору. Люди жили з навколишнім світом у гармонії і мали пов'язувати його з якимись істотами, щоб глибше вірити і пояснювати якісь явища, чи події. Класична тема, притаманна романтизму – нечиста сила – знайшла в Україні надзвичайно родючий ґрунт, і дала, підживлена народним фольклором, прекрасні плоди, що вплинули на подальше становлення та формування нової української літератури.

Особливе місце посідають дослідження української демонології, у яких виявляється своєрідність поглядів нашого народу на одухотворення всього

оточуючого світу, сприйняття природи як живого організму, наповненого різноманітними духами. Слід відзначити, що однією з характерних рис українського вчення про демонів є те, що воно все так чи інакше пов'язане з природними силами. Це також - сукупність міфічних уявлень народу, які спираються на віру злих духів. Як зазначає Г.Лозко «В описах демонології різних народів, вірувань, які не є богами і займають нижче в порівнянні з ними становище» [3, 130] . За твердженням дослідниці «Демони часом прирівнюються до людської долі, вони насилають ті чи інші сни, спонукають до певних вчинків, штовхають до катастрофічних подій» [3, 130] .

Дуже широко використовувались українські пізнання з демонології і в літературі. У XIX столітті з'являються численні фольклорно-етнографічні нариси А.Свидницького «Відьми, чарівниці й опирі», «Злий дух», Х.Ящуржинського «Заметки о купальском празднике в Уманском уезде», «Поверья и обрядности родин и крестин». Пізніше своє втілення знайшла українська демонологія у творах «запізнілого романтика» Олекси Стороженка «Закоханий чорт», «Одружений чорт», «Скарб», повісті «Марко проклятий», у поемі Лесі Українки «Лісова пісня». Говорячи про демонологію просто не можна не помітити таку постать, як М.В.Гоголь та його твори «Вій» і «Вечори на хуторі близ Диканьки». У цих працях описувались звичаї, традиції українського народу, а також досліджувались світогляд, міфологія фольклору. Не обминув цього питання і Т.Г.Шевченко. Але в його творчості ми найчастіше зустрічаємо цю саму «нечисть» як бездоленних та нещасливих, що покінчили життя самогубством.

Багато що у своїх дослідженнях запозичує і О.Воропай, мається на увазі його збірка «Звичаї нашого народу». Праця є оригінальною, оскільки він додає власні спостереження, зібрані матеріали, в тому числі і в селах Уманщини, тобто Східного Поділля. Ці міфологічні мотиви стосуються і Черкащини в цілому, а отже знайшли своє відображення у творчості Т.Шевченка.

Для Т.Шевченка інтерес до народної міфології та демонології був

природнім, як частина навколишнього життя, одна з характерних особливостей України. Багато чого Т.Шевченко черпав із свого дитинства, не дивлячись на те, що воно було не книжне, а взяте з розповідей старих людей, з переказів, які ще жили в народі. Знав поет досконало мову, культурні багатства, а ще краще знав звичаї свого народу. Про це скаже поет у драмі «Назар Стодоля», написаній, безперечно, з пам'яті, а не з етнографічної літератури (згадати хоча б сцену сватання).

Загальновідомою є розповідь про пошуки малим Тарасом стовпів, на яких тримається світ, що є свідченням побутування в селянському середовищі українського космогонічного міфу про світовлаштування. Поряд з цим народна космогонія передбачала існування світу людей і світу потойбіччя, населеного найрізноманітнішими фантастичними істотами. Але в народній свідомості ці два світи активно взаємодіють.

В одному з перших серйозних творів Т.Шевченка – «Причинна» (1837 рік) зустрічаємо:

Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати [5, 4].

З подальшого розвитку подій видно, як досить реально вимальовується образ русалок, «нехрещених», які цілою родиною виринають з Дніпра. За народною уявою існує декілька типів русалок: польові, лісові та водяні. У відомій книжці Олекси Воропая «Звичаї нашого народу» є докладна розповідь про русалок: «Русалки – це дівчата або молоді жінки, котрі під час купання втопилися. Утоплениці-русалки на віки відійшли від буденного земного буття й переселилися в таємничу сферу. На дно глибоких рік і озер, у казкові палати, що чудом збудовані з прозорого кришталю. Місяць і зорі викликають русалок з води. З тихим плескотом хвиль, розгортаючи своїми блідими руками густе латаття, русалки виходять на берег. Русалки не мають на собі одягу, вони голі, у них біле знекровлене тіло, довге хвилясте волосся, зелене, як трава, стан високий і гнучкий, а очі палкі й сині, як морська

глибочінь. На голові у кожної русалки – вінок з осоки, і тільки в старшої, царівни, вінок з водяних лілій [1, 159].

У Т.Шевченка читаємо:

Аж гульк – з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
Ходімо гріться! – закричали –
Зійшло вже сонце! (Голі скрізь;
З осоки коси, бо дівчата) [5, 5].

Вийшовши з води, русалки сідають на березі, розчісують своє довге волосся або беруться за руки і водять дивовижні, з таємничим шепотом, хороводи» [1, 160]. Таємничість, умиротворення передає автор в іншій баладі – «Утоплена»:

Хто се, Хто се? по сім боці
Чеше косу?, Хто се? [5, 106].

Детальним є опис У Олекси Воропая і польових русалок. «Часом русалки бігають і по полях, засіяних житом; плещучи в долоні, вигукують: «Ух, ух! Солом'яний дух...!» [1, 162]. Аналогію віднаходимо і у Т.Шевченка. Русалчиній темі поет присвячує цілий уривок («Причинна»), у якому є у «закодованому» вигляді майже все, про що йшлося в цитованих місцях із етнографічного нарису Олекси Воропая.

«Чи всі ви тут? – кличе мати. –
Ходім шукать вечерять.
Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:
Ух!Ух
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила,
Місяченьку!
Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,

Срібний перстень на руці:
Молоденький, чорнобривий,
Знайшли вчора у діброві» [5, 5].

Отже, маємо приклад точного і місткого художнього відображення поетом одного важливого етнографічного моменту. Те, що описав дослідник-етнограф, а він зібрав відомості про русалок з різних джерел як друкованих, так і усно мовних, було, фактично, відоме Шевченкові. Як зазначає Г.Клочек «Порівняння обсягу інформації, яка є в цитованих місцях із нарису Олекси Воропая, з обсягом художньо вираженої інформації «про русалок» у «Причинній», засвідчує високу інформативність поетичного тексту Т.Шевченка. А висока інформативність художнього тексту завжди є однією з ознак його високого художнього рівня» [2, 41].

Однак Шевченкова утаємниченість різко змінюється іншими настроєвими планами. Як шалено мчить юрба русалок, ошалілих від передчуття здобичі. Як вони затихли, оточивши дуба і мовчки спостерігаючи за своєю нещасною жертвою! Яку тривогу породжує сцена, коли дівчина знаходиться на вершечку дуба, а знизу – русалки, що очікують на неї. У зображуваній картині багатопланово змальовано рухи, жести, які генерують відповідні емоційні смисли. У цих рядках поет зумів показати стан душі дівчини, завороженої і вночі виглядати свого судженого.

Русалки, залоскотавши до смерті причинну, повертаються до річки з третіми півнями, тобто прокричали треті півні – і русалки «шелеснули в воду». А козак, що кохав загиблу дівчину, закінчує життя самогубством.

Цей твір – типова романтична балада, схожі сюжети можна знайти у Гете, Байрона та інших поетів-романтиків. Знайомого з їхнім доробком Шевченка бентежила свіжа, гостра тематика цих творів і він готовий був наслідувати їх у подальшій творчості. Так у вірші «Вітре буйний, вітре буйний» (1838) також згадується русалка, а поезія «Утоплена» є поетично оформленою народною легендою про русалок. Матір, що бажала смерті дочці, загибає у воді разом з нею, а її коханий добровільно обирає життя в

воді з русалками. У цьому творі Т.Шевченко відтворив сюжет, що зберігся в народних піснях «Русалонька», «Русалчина ніч», деяких обрядових піснях з русальних свят та багатьох переказах, що з незначними модифікаціями знаходимо у фольклорах усіх слов'янських народів.

Отже, підсумовуючи вище сказане, доходимо висновку, що яскравою ознакою української демонології є дуже багатий пандемоніум, який базується на силах природи. Не обминули демонології і українські письменники. Як бачимо, не зважаючи на тисячолітнє панування християнства, стійке вірування в сили природи у вигляді нечистої сили збереглися і понині як у фольклорі так і в літературі.